

oliecrisis, die de structurele zwakte van de nationale economie aan het licht bracht. Pas in 1984 werd in Rotterdam het dieptepunt gepasseerd. Er is veel hierin wat aanknopingspunten geeft voor het totale Nederlandse beeld, maar Rotterdam was in een bijzonder benadeelde positie door de overheidsmaatregelen die economische congestie beoogden tegen te gaan en door de mentaliteitsverandering sinds de jaren zestig. De recente herwaardering van de marktsector heeft pas onlangs wat lucht gegeven en is nog van te korte duur om op waarde te kunnen schatten.

Evenals bij andere kamers van koophandel en fabrieken het geval is maar hier pregnanter omdat zij ooit zoveel betekend had, constateren wij bij de Rotterdamse Kamer positieverlies. Geen terreinverlies in de uitvoerende sfeer maar verminderde betekenis in de sfeer van de advisering aan de diverse overheden. Dit heeft niet alleen te maken met zakelijke oorzaken van polarisering en politisering sinds de jaren zestig maar ook met het onvermogen van de Kamer tot een soepele en soms gewoon handige aanpassing aan gewijzigde omstandigheden. In die zin was het toch een te vrijblijvend, log gezelschap van nog steeds heren onder elkaar, en nog wel Rotterdamse heren. De aanpassingen kwamen laat en traag, maar nopen de auteurs, die van een en ander een saillant beeld schetsen, voor het laatste decennium toch tot een licht optimistische toon. Het is intussen hun verdienste dat zij de Kamer hun kritiek niet spaarden. Het vormt een kwestie van persoonlijke smaak of het wat scherper aangezet had kunnen worden.

Rest nog te vermelden dat het boek op de fraaie wijze is uitgegeven als we van de Stichting historische publicaties Roterodamum gewend zijn.

Joh. de Vries

E. van Lennep, *Emile van hennep in de wereldeconomie. Herinneringen van een internationale Nederlander*, E. Schoorl, ed. (Leiden: Stenfert Kroese, 1991, xiii + 335 blz., f55,-, ISBN 90 207 2078 3).

Jhr. mr. Emile van Lennep (1915) heeft een prachtige loopbaan gehad. Na een rechtenstudie aan de GU in Amsterdam kwam hij in 1941 bij het Nederlands deviezen- en claeringinstituut te werken. Daar maakte hij zich vertrouwd met economische kwesties; sindsdien voelde hij zich evenzeer econoom als jurist. Kort na de bevrijding maakte hij een bewuste keuze voor de publieke zaak (en niet voor een voor de hand liggende carrière in het bedrijfsleven) en vond emplooi bij de afdeling buitenland van de Nederlandsche Bank. In 1948 werd hij op uitnodiging van Van Mook, luitenant-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, hoofdambtenaar op het departement van financiën in Batavia. Na de soevereiniteitsoverdracht bleef hij nog een tijd werkzaam op de Financiële afdeling van het Nederlandse hoge commissariaat in Djakarta. Op verzoek van Liefwinck werd hij vervolgens in 1951 thesaurier-generaal op het ministerie van financiën in Den Haag; een functie die hij tot 1969 bekleedde. In dat jaar bereikte zijn carrière een hoogtepunt, Van Lennep werd secretaris-generaal van de OESO. Hij behield die post tot in 1984.

Uiteraard vormt deze laatste functie de *raison d'être* voor Van Lenneps memoires. Voor historici die zich bezighouden met de Nederlandse naoorlogse geschiedenis echter, zijn de woorden die Van Lennep wijdt aan zijn tijd in Amsterdam, Batavia (respectievelijk Djakarta) en Den Haag veel interessanter. In het 'Woord vooraf' zegt Van Lennep te hopen dat zijn herinneringen een bijdrage zullen leveren aan beter begrip van een stuk economische en politieke geschiedenis. Daarin slaagt hij slechts ten dele, veel nieuwe informatie reikt Van Lennep niet aan. De waarde van het boek ligt veeleer in de grote verscheidenheid aan onderwerpen die ter sprake komen. Van Lennep was direct, of op zijn minst indirect, betrokken bij diverse belangrijke gebeurtenissen in de Nederlandse naoorlogse geschiedenis. Enkele voorbeelden: de positie die Nederland innam in de naoorlogse internationale verhoudingen

ondervond hij aan den lijve toen hij in 1946/1947 regeringsonderhandelaar in de Inter-Allied Reparations Agency te Brussel was en eind 1947 Nederlands expert bij de Economie Commission for Asia and the Far East op de Philippinen. Op die laatste conferentie kwam hij tevens in contact met vertegenwoordigers van de Republiek Indonesia. De soevereiniteitsoverdracht maakte hij op de Indonesische archipel zelf mee. Vervolgens biedt het hoofdstuk over zijn periode op het ministerie van financiën een uitstekend overzicht van twintig jaar Nederlandse begrotingspolitiek. Van Lennep toont zich hier een ware autoriteit: zeer gecompliceerde monetaire kwesties worden op een begrijpelijke wijze besproken. In dezelfde periode was Van Lennep betrokken bij overleg in het kader van het IMF, de Wereldbank en de OEEC (vanaf 1961 OESO). De lezer wordt een blik gegund achter de schermen van talloze internationale onderhandelingen. Het Europese eenwordingsproces, en de positie van Nederland daarin, komt ter sprake wanneer Van Lennep een belangrijke rol gaat spelen in het monetaire overleg in het kader van de EEG. Tevens was hij vanaf 1951 tot 1969 lid van de raad van bestuur, respectievelijk commissaris, van de KLM en maakte zodoende de perikelen rond de reorganisatie van deze luchtvaartmaatschappij in de periode 1962-1964 van nabij mee. Zo biedt het boek voor elk wat wils.

Speciale vermelding verdienen de treffende karakterschetsen van ambtenaren en politici die Van Lennep van nabij heeft meegemaakt. Figuren als Van Mook, Beel, Hirschfeld, Liefstinck, Hofstra, Zijlstra, Witteveen, Vondeling, maar ook iemand als Albert Plesman, passeren de revue. Ofschoon Van Lennep zich in zijn woordkeus de top-diplomaat toont die hij altijd geweest is (eventuele kritiek op bepaalde personages wordt mondjesmaat en dan nog slechts tussen de regels geuit), weet hij genoemde personen met behulp van de nodige anekdotiek en met gevoel voor humor, uitstekend te kenschetsen. Van Lennep heeft een heldere stijl en overdrijft nooit zijn eigen rol, hetgeen bij menig *mémoire*-schrijver nog wel eens anders wil zijn.

J. Brabers

H.-M. T. D. ten Napel, *'Een eigen weg'. De totstandkoming van het CDA (1952-1980)* (Dissertatie Leiden 1992, Historische boekerij I; Kampen: Kok, 1992, 424 blz., f65,-, ISBN 90 242 6625 4).

De totstandkoming van het CDA is één van de belangrijkste gebeurtenissen in de naoorlogse Nederlandse politieke geschiedenis. De politicoloog H.-M. T. D. ten Napel komt met zijn aan de Leidse universiteit verdedigde proefschrift de eer toe de eerste op uitgebreid bronnenonderzoek berustende publikatie over dit onderwerp het licht te hebben doen zien.

De auteur heeft pionierswerk moeten verrichten. Hij heeft daarbij, ondanks zijn politicologische achtergrond, gekozen voor een historische werkwijze. Een intensief archiefonderzoek — naast de partijarchieven onderzocht Ten Napel tal van persoonlijke collecties — ligt aan zijn studie ten grondslag. Voorts heeft hij, getuige zijn literatuurlijst, geen belangrijke publikatie over het hoofd gezien en hield hij met niet minder dan 38 personen vraaggesprekken.

Het resultaat van zijn ijver is een minutieuze reconstructie van een bijna dertig jaar durend proces. Na een kort inleidend hoofdstuk over het ontstaan van de christelijke partijen en hun ontwikkeling tot 1952, wordt de periode 1952-1980 in vijf hoofdstukken behandeld. Dankzij deze chronologische aanpak kan de lezer het proces stap voor stap, soms zelfs van vergadering tot vergadering, volgen. Het nadeel van Ten Napels werkwijze is dat het proefschrift bij vlagen het karakter van een naslagwerk krijgt, waarin niet de analyse, maar het verzamelen van de feiten vooropstaat. Daartoe draagt bij dat de auteur in zijn hang naar volledigheid soms onnodig lange citaten geeft, vaak letterlijk overgenomen uit de notulen ('spreker meent...'), hetgeen de leesbaarheid niet ten goede komt. Ondanks dit soort minpuntjes beschikt de historische wereld